

Vi blir allt rikare. Men paradoxalt nog har vi inte råd att köpa de tjänster som vi hett eftertraktar. Så det får bli ytterligare en platt tv.

av Magnus Henrekson

Chef för Institutet för Näringslivsforskning och professor i nationalekonomi vid Handelshögskolan i Stockholm

Illustrationer av Joanna Andreasson

M PÅ TVINGAD

Min svärmor dog helt oväntat den 17 januari 2006 i sitt åttiotredje levnadsår. Dagen innan hon gick bort hade hon varit på en lång fjälltur på skidor. Min tack-samhetsskuld till henne är stor – utan hennes insatser för familjen när barnen var små hade min akademiska karriär havererat och jag hade varken blivit professor eller instituttschef.

Hon var dock inte helt befriad från krämpor. För fem, sex år sedan blev hennes hörsel sämre, vilket gjorde att hon hade svårt att hänga med i samtal där flera personer deltog. Detta var handikappande för henne och irriterande för omgivningen. Men

eftersom besvären kom smygande så vande hon sig. För drygt tre år sedan förmådde vi henne att testa sin hörsel. Läkaren konstaterade mycket riktigt att hon behövde en hörapparat, men väntetiden i hennes landsting var åtminstone tre år. Så här i efterhand vet vi att om hon snällt stått kvar i kön hade hon i bästa fall hunnit få hörselapparaten precis innan hon gick bort. I detta läge valde vi att i stället omgående kontakta en privat klinik och för mindre än 20 000 kronor hade hon inom ett par veckor fått sin hörapparat.

EN GENOMSNITTLIG MÅNADSLÖN i Sverige är 22 500 kronor per månad, vilket motsvarar 31 300 kronor för arbetsgivaren som också betalar alla sociala avgifter. Den tekniska utvecklingen har gjort att en naturlig åkomma som tidigare ledde till en socialt handikappande hörselnedsättning i dag kan åtgärdas till en kostnad som motsvarar drygt en halv månadslön – det är svårt att hitta ett ändamål som ger mer värde för pengarna.

Enligt statistiken har vi aldrig varit rikare. Svensk tillväxt när visserligen inte riktigt de nivåer som vi upplevde under 1960-talet, den gyllene tid som många makthavare födda på 1930- och 40-talet nostalgiskt brukar hänvisa till. Men även om ökningen i bruttonationalinkomsten och reallöner skett långsammare har

den varit stadig, mycket tack vare teknologisk förändring. Sedan 1980 har inkomsten per capita fördubblats. På 60-talet sades vårt land må bra, men ändå är vi långt rikare nu. Trots det finns det ofta inte pengar till en aldrig så billig hörapparat. Varför?

VAD ÄR DET egentligen som hänt i Sverige under de senaste 15 åren?

Globaliseringen och den allmänna liberaliseringen av ekonomin har bidragit till den ökade tillväxten i Sverige, men tillväxtens struktur gör att den inte fullt ut kan växlas in i förbättrade levnadsvillkor och ökat välbefinnande för invånarna. För 25 år sedan, i kölvattnet av den andra oljekrisen, sågs det av de flesta som en självklarhet att vi var på väg in i det postindustriella samhället. I stället är det nu industrin och den industrirela-

PRYLMANI

terade tjänsteproduktionen som blomstrar. Sverige förser världen med alltmer telekomutrustning, lastbilar, personbilar, läkemedel och pappersrelaterade produkter.

Den inhemska konsumtionen bärs i hög grad upp av efterfrågan på varaktiga konsumtionsvaror såsom bilar, hemelektronik, luxuösa fritidsbåtar, kläder och inredningsartiklar tillverkade i lågkostnadsländer.

DET SOM LIGGER bakom den snabba ökningen i köpkraft sedan början av 1990-talet är i själva verket de allt lägre priserna på kalorier, bilar, alkohol, hemelektronik och transporter. Men det är inte i första hand detta som egentligen efterfrågas av den som får höjd reallön, utan ”mjuka” tjänster såsom utbildning av hög kvalitet, personliga tjänster, hälso- och sjukvård, individuellt anpassad barn- och äldreomsorg. Och att få en hörapparat inom rimlig tid. Men för dessa varor och tjänster har relativpriset antingen ökat dramatiskt eller också har tillgängligheten drastiskt minskat.

På grund av systemfel är det vi vill konsumera mer av inte tillgängligt, samtidigt som vi tvingas till en allt högre konsumtion av andra nya prylar. Ett absurt tecken i tiden är att vården för den egna hunden eller katten blir allt mer tillgänglig, kundanpassad och tekniskt avancerad, medan landstingen inför allt fler subtila grindvaktsfunktioner i syfte att hålla nere människors konsumtion av hälso- och sjukvård.

Utbildning av riktigt hög kvalitet är också allt svårare att få tillgång till och i de fall någon väljer att själv betala för detta så

är priset mycket högt. Mönstret är likartat för vård och omsorg. I praktiken finns inga valmöjligheter – utom för de riktigt rika. Gemene man har endast att välja på exempelvis en standardiserad dagsplats eller vårdtjänst till ett mycket lågt (skattefinansierat) pris eller att försöka köpa den tjänst man egentligen vill ha helt osubventionerat och därmed till ett i förhållande till den egna lönen efter skatt extremt högt pris.

Ytterligare ett område där efterfrågan ökar med ökat välstånd är personliga tjänster såsom heminredning, reparation och renovering av kapitalvaror och bostäder. Men här har det aldrig utvecklats någon massmarknad vilket gör att priserna ligger på höga nivåer.

Den bistra sanningen är att bristande utbud och kvaliteten på ett område helt enkelt inte kan kompenseras med högre konsumtion av något annat – inte ens ett oändligt antal stadsjeepar i det egna garaget kan uppväga brister i den förebyggande sjukvården som gör att man själv dör i förtid.

DEN GENOMSNITTLIGE SVENSKEN har allt större tillgångar i form av pensionssparande, aktiefonder och bostäder som stigit i värde, men inget av detta kan i praktiken användas till att ge de egna barnen en utbildning av hög kvalitet. Det är inte så förvånande att många människor är skeptiska till värdet av att sträva efter en högre reallön, när det i vårt land har blivit så svårt att använda löneförhöjningen till att få mer av det som verkligen skattas högt.

Omsorgs- och underhållstjänster har också den fördelen att de måste produceras lokalt och inte kan täckas genom import från länder med låga löner och stora arbetskraftsreserver. Den lokala webbyrån kan konkurreras ut av ett indiskt företag men det kan inte vårdcentralen eller daghemmet. I så fall krävs att äldreomsorgsplatserna eller operationssalarna bokstavligen flyttas till andra sidan Östersjön eller till Sydostasien.

Men varför är då ökad rikedom genom förvärvsarbete så viktigt? Knappast någon förnekar längre att *hela* befolkningen måste arbeta fler timmar yrkesmässigt sett över livet för att vi ska ha råd med bland annat vår stora offentliga konsumtion. Detta förutsätter: högre faktisk pensionsålder, lägre sjukfrånvaro och ökat fokus på utbildningar som ger yrkesmässiga kunskaper. Viktigast av allt är en minskning av det utanförskap i yrkesaktiva åldrar som följer med förtidspensioner, arbetslöshet, åtgärder och socialbidrag. Dessa mål är mycket enklare att uppnå om vi ökar efterfrågan på lokalt producerade tjänster – tjänster som jag hittills visat på marginalen ger ett mycket större utbyte än en

uppsättning nya köksmaskiner, ännu mer frekventa bilbyten eller nya glasverandor och uteplatser som många ändå inte har tid att njuta av.

Det kan tyckas paradoxalt att vi inte har råd att njuta av glasverandan, tid är ju pengar sägs det. Men i ett samhälle där inkomsterna stiger utan att utbudet av specialiserade tjänster ökar, är det fritiden som får stryka på foten – när det obetalda och därmed obeskattade egenarbetet slår undan fötterna för framväxten av en sofistikerad och effektiv tjänstesektor. I stället för att utveckla ett postindustriellt samhälle där händer och huvud spelar allt större roll verkar alltså tillväxten dels bli *jobless*, vilket ökar utanförskapet, dels uppmuntra till prylinriktad materialism.

MEN VAD ÄR det i vårt nuvarande system som gör att det är så här? Den första färgtv:n kostade motsvarande två, tre månadslöner för en arbetare. I dag kostar motsvarande betydligt bättre tv mindre än en veckolön. Eller annorlunda uttryckt: en timme på en märkesbilverkstad kostar 1 200 kronor – en färg-tv är nu bara värd tre, fyra verkstadstimmar. Detta exempel ger en mäktig illustration till den långsiktigt verkande tendensen till ökade relativpriser på arbetsintensiva tjänster i förhållande till de flesta varor. Sett isolerat driver detta oss hela tiden bort från konsumtion av tjänster och över till prylar eller till tjänster som hittills kunnat rationaliseras eller produceras i andra länder med lägre löner.

Denna tendens förstärks ytterligare av att skatten på just arbete är så hög, särskilt för medel- och

låginkomsttagare. Allt inräknat ligger skatten i dag i intervallet 60 till 75 procent. Om tjänsterna produceras för lokal konsumtion så kan inte konkurrenskraften förbättras med devalveringar; motsvarigheten till devalvering stavas i detta sammanhang ökad lönespridning.

Viss tjänsteproduktion har dock lättare att expandera. Inte minst gäller detta tjänster som är nära relaterade till varuproduktionen, kostnaden för dessa är ju dessutom avdragsgilla för köparen. Andra tjänstesektorer som blomstrar sysslar med marknadsföring och försäljning av varor (mat, hemelektronik, kläder, leksaker) som i allt större utsträckning tillverkas i länder med lägre löner och skatter på arbete. Många av efterkrigstidens svenska framgångsföretag bygger på detta: H&M, Ikea, OnOff, Siba, Hemtex, Mekonomen, Biltema. Dessa präglas i regel också av ett lågt tjänsteinnehåll. Kunden gör en stor del av jobbet själv i form av obeskattat egenarbete.

PÅ SENARE ÅR har många tjänsteföretag hittat en efterfrågan just på grund av att offentlig sektor inte klarar sina kärnuppgifter på ett bra sätt. Det viktigaste området är här sannolikt produktionen av privata säkerhetstjänster, där företag som Securitas, Assa och Gunnebo utvecklats till framgångsrika multinationella företag. I många fall har – precis som i fallet med Ikea och H&M – företagen utvecklats ur ett behov av att producera tjänster för försäljning till en inte särskilt köpstark medelklass, vilket gjort företagen mycket kostnadseffektiva redan från början. Till följd av

de alltmer flagranta bristerna i framför allt vårdens tillgänglighet, men också i dess ojämna kvalitet, har en marknad uppstått för rehabilitering och privatvård. Antalet personer i Sverige med privat sjukvårdsförsäkring ökar nu explosionsartat och beräknas passera 200 000 under 2006.

Ett sätt att kunna öka sin konsumtion av personliga tjänster är att resa till länder med lägre löner och skatter på arbete. Konsumtionen av transporttjänster för detta ändamål har också ökat mycket snabbt sedan mitten av 1990-talet. Tidigare handlade det nästan uteslutande om turism, men nu handlar det allt oftare om att resa utomlands för rehabilitering, utbildning och elektiv vård.

FÖR LÄNGE SEDAN gjordes ett avgörande strategiskt val, nämligen skattefinansiering och i allt väsentligt offentlig produktion av vård, utbildning och omsorg. Detta framstod som rimligt när den offentliga sektorn var liten och dessa tjänster var billiga. Det var just för att dessa tjänster ansågs som så viktiga som de skulle hållas utanför den nyckfulla privata marknaden. Dessutom gick det att hänvisa till en mängd externa effekter som kunde motivera både offentlig produktion och finansiering, särskilt gällde detta utbildning och hälsovård. Onekligen ligger denna konsumtion medborgarna varmt om hjärtat – det verkar ju till syvende og

”Ett absurt tecken i tiden är att vården för den egna hunden eller katten blir allt mer tillgänglig, kundanpassad och tekniskt avancerad medan landstingen inför allt fler subtila grindvaktsfunktioner.”

sidst vara så att den som är mest trovärdig på detta område vinner valet.

Stora delar av området vårdskola-omsorg präglas av att det är personalintensiva verksamheter, där det i de flesta fall inte går att dra ner på personaltäteten utan att kvaliteten blir lidande. Maskiner kan inte ersätta människor på samma sätt som i exempelvis industrin och därmed är det inte möjligt att få till stånd en lika snabb ökning i produktiviteten, trots de undantag som nya behandlingsmetoder innebär. Detta betyder att den relativa kostnaden för välfärds-tjänster kommer att fortsätta stiga. I förhållande till livsmedel, charterresor och mobiltelefoner blir inte bara verkstadstimmar utan även vård, utbildning och omsorg allt dyrare.

DET FINNS OCKSÅ starka skäl att tro att vi vill lägga en mycket stor andel av den efterfrågeökning som de stigande inkomsterna möjliggör på just vård-skola-omsorg; när inkomsterna stiger, stiger efterfrågan på dessa tjänster ännu snabbare.

Välfärdssamhället, till skillnad mot välfärdsstaten, behöver däremot inte vara hotat av undergång. Problemet är ju inte att vi inte skulle ha råd. Tvärtom är det ju så att vi i stor utsträckning förklarar den växande efterfrågan på välfärd med stigande inkomster.

Den offentliga sektorn har åtagit sig att stå för produktion och skattefinansiering av dessa tjänster som möter den snabbast ökande efterfrågan och som samtidigt har den mest oförmåliga kostnadsutvecklingen. Häri ligger problemet: den offentliga sektorn kläms mellan pressen

att permanent finansiera en allt större andel av befolkningen, fler pensionärer, och än fler vuxna utan jobb. Samtidigt har globaliseringen gjort det omöjligt att höja en redan rekordhög skatteandel av BNP.

Kapitalrörligheten har redan lett till att svenskar flyttat ut stora andelar av sin förmögenhet till skatteparadis. Logiskt sett borde detta ha pressat ner kapitalskatterna, men dessa hålls kvar på höga nivåer av populistiska och ideologiska skäl av den socialdemokratiska regeringen. Det återstår att se om mönstret kommer att upprepa sig med ökad rörlighet av högutbildad arbetskraft som ökar pressen på marginalskatterna. Den nuvarande flyttströmmen av nyutexaminerade civilekonomer och tandläkare till Storbritannien kan snart utökas till civilingenjörer, datatekniker, kemister och kanske – vilket vore det allra mest skadliga – entreprenörer.

HÖG SKATT PÅ arbete, liten lönespridning, ett regelsystem på arbetsmarknaden anpassat till pappersbruket i stället för tjänstesektorn och offentlig monopolisering av de verksamheter som har snabbast ökande efterfrågan – detta är en kombination som gör Sverige till ett i många stycken tungrott, obekvämt och i vissa avseenden till och med inhumant samhälle. Det finns hundratusentals människor som fräntas rätten att få känna sig behövda och den värdighet som följer av att kunna försörja sig på eget arbete.

Det blir alltmer uppenbart att det är svårt att över huvud taget komma in på arbetsmarknaden, människor lämnar yrkeslivet tidigare nu än för 30, 40 år sedan

och arbetsuppgifter drivs bort från den reguljära sektorn och över till svart sektor och obetalt egenarbete där skatten är noll. Om byggsektorn inte kan reformeras flyttas stora delar av produktionen till andra sidan av Östersjön och en allt mindre del görs på plats i Sverige. På samma sätt kan det bli vanligt att ta färjan till Polen för att gå till tandläkaren.

”När för många arbetsuppgifter inte utförs yrkesmässigt måste många jobba stenhårt på det som skulle ha varit fritid för att få livet att fungera.”

Det hela blir en ond cirkel – när var och en försöker hitta lösningar på sitt problem bidrar vi alla till att försämra helheten:

- När för många arbetsuppgifter inte utförs yrkesmässigt måste många jobba stenhårt på det som skulle ha varit fritid för att få livet att fungera; en total arbetstid på 3 600 timmar per år (70 timmar i veckan) i ett decennium eller mer är snarare regel än undantag för småbarnsföräldrar.
- Offentlig sektor sparar pengar genom att dra ner sin servicenivå och gör därmed vår tillvaro än mer tungrodd. Äldre anhöriga får inte den hjälp de behöver, i stället för kvartssamtal i skolan på kvällstid måste föräldrarna ta ledigt från jobbet för detta, bibliotek och simhallar minskar öppettiderna på kvällar och helger och så vidare.
- Privata företag minskar sina kostnader genom att agera på samma sätt, de sänker priset genom att sänka servicenivån och ”stjäl” därmed vår (obeskattade) fritid.

PÅ JOBBET GÖR vi förhoppningsvis det vi är bra på och vi gör det i regel på ett effektivt sätt. Därmed får miljontals människor en inkomst att försörja sig på och genom att göra det de är bra på och deras organisationer är konstruerade för, kan vi leva i ett humant och väl fungerande land.

Men med dagens system får många ingen plats på arbetsmarknaden samtidigt som andra drunknar i arbetsuppgifter på och utanför jobbet. Om inte tiden räcker till blir det naturligt för den enskilde att kräva att få jobba färre timmar i sitt avlönade arbete och om många förenas kring denna idé kan den uttryckas som

fackliga och politiska krav på kortare arbetstid.

Men om 4,2 miljoner människor går hem tidigare från jobbet, det vill säga i ännu mindre utsträckning än i dag yrkesmässigt bidrar till att Sverige fungerar väl, då är det knappast troligt att så mycket tid frigörs. Ännu fler tunnelbane- och bussturer kommer att dras in, omsorg för äldre anhöriga måste ransoneras ytterligare, köerna på banken, varuhuset och akutmottagningen blir än längre, möjligheterna till hantverks hjälp minskar ytterligare, antalet lärarlösa lektioner och krav på föräldrainsatser på dagis och i skolan ökar, barn med särskilda behov får än mindre stöd och så vidare. Att ersätta yrkesmässigt utförande med egenarbete frigör inte tid. Tvärtom.

Med ett större yrkesmässigt utförande av viktiga arbetsuppgifter än i dag ökar också möjligheterna att förhindra utslagning av människor, inte minst genom att det ger ökade möjligheter för den enskilde att hitta en bra balans mellan yrkesliv och fritid. Ett gott samhälle måste förstås också ha en sådan jordmån att det underifrån växer fram jobb som dels löser angelägna problem för enskilda människor, dels ger en ersättning efter skatt till den som utför arbetet som går att försörja sig på.

Det handlar heller inte om att det bara är att avstå från pryglar så ordnar det sig. Även här kan det bli precis tvärtom – det är varuproduktionen som kan rationaliseras eller så kan varor importeras till låga priser från länder med gott om arbetskraft. Med minskad arbetstid och lägre inkomster kommer vi därför sannolikt att ytterligare öka den

andel av inkomsterna vi lägger på objekt och prylar, trots att det i grunden inte är vad vi vill.

EFTERSOM ARBETE KANSKE är den rörligaste av alla skattebaser så är det fundamentalt att öka lönsamheten på arbete jämfört med icke-arbete på alla marginaler. En självklar åtgärd är att tillämpa gällande regelsystem för sjukskrivning och skyldigheten att ta jobb, liksom att riva de hinder som finns för äldre arbetskraft (avtal, skatter, pensionsavgifter) och för unga att över huvud taget komma in på arbetsmarknaden. En ung frisk människa med livet framför sig är självfallet mer betjänt av ett faktiskt jobb med lite lägre lön och mindre anställningstrygghet än ett hypotetiskt jobb med hög lön och mycket anställningstrygghet.

För en löntagare är det ett stort privatekonomiskt risktagande att frivilligt ge upp en trygg anställning. Den som frivilligt ger upp de förmåner som upparbetats inom ramen för en fast anställning och startar eget, har i värsta fall inget skydd alls utöver socialbidragsnormen. Det är löntagare ställda inför detta dilemma som växande företag ska försöka rekrytera. Om upparbetade rättigheter i stället görs mer portabla kan individer utnyttja fler möjligheter som är beroende av övergång från ett jobb till ett annat eller från löntagare till företagare.

FÖR DEN SOM lever på transfereringar – socialbidrag, pension, a-kassa, omställningsbidrag – bör det alltid vara lönsamt att jobba en timme.

I dag lönar det sig sällan att ta ett jobb om det inte är ett heltids-

jobb för en längre tid, helst till en lön som inte är lägre än den man tidigare haft. Här handlar det om en både bred och djup översyn av reglerna i samtliga trygghets-system. Effekterna av detta kan förväntas bli stora. Det blir attraktivt att jobba vitt i den hushållsnära tjänstesektorn, att vara vikarie och ersättare i framför allt tjänstesektorn och det blir lönsamt att direktanställa människor för hushållsnära tjänster, vilket eliminerar momsens i en skattekänslig sektor.

Men främst är det en reformering av vård-, utbildnings- och omsorgssektorerna som bör inledas för att dessa både ska kunna expandera i Sverige och börja exportera.

SIST MEN INTE minst, måste vi komma bort från övertron på formell utbildning som kungsväg till hög produktivitet och full sysselsättning. Komparativa fördelar skapas och produktiva kunskaper förvärvas i större

utsträckning på jobbet än i skolbänken.

Med sådana reformer kommer Sverige att utvecklas till ett samhälle där den enskilda människan har betydligt större chanser än i dag att hitta balans mellan fritid och arbete sett över livets olika skeden. Då blir det också möjligt och kanske till och med lustfyllt att fortsätta arbeta högre upp i åldrarna på sina egna villkor. Produktionen och konsumtionen av tjänster kommer också att öka i förhållande till varor. Och vår ökade rikedom kan omsättas i mjuka värden. ☺

